

LUẬN ÁN TIẾN SĨ NHÂN HỌC

NGUYỄN ĐÌNH TUẤN. *Biến đổi văn hóa trong cộng đồng dân cư vùng đô thị hóa* (Nghiên cứu trường hợp tại phường Định Công và xã Minh Khai, Hà Nội)

Chuyên ngành: Nhân học văn hóa

Mã số: 62.31.65.01

Đô thị hóa là một xu hướng tất yếu của lịch sử phát triển nhân loại mà bất kỳ một xã hội hiện đại nào cũng trải qua. Ở nước ta, quá trình đô thị hóa diễn ra ngày càng rộng về quy mô và nhanh về tốc độ. Cùng với tốc độ đô thị hóa của cả nước, quá trình đô thị hóa ở Hà Nội trong những năm gần đây đang diễn ra một cách nhanh chóng, làm biến đổi nhiều mặt của đời sống kinh tế-xã hội, từ cơ cấu tổ chức xã hội, phương thức sản xuất, cơ cấu nghề nghiệp, phân bố dân cư,... cho đến đời sống văn hóa của người dân ở vùng đô thị hóa. Nhìn từ góc độ văn hóa, những vùng chịu sự tác động của đô thị hóa tại Hà Nội đang có sự đan xen trong quá trình biến đổi giữa đời sống văn hóa nông thôn với đời sống văn hóa đô thị, giữa các giá trị truyền thống với các giá trị hiện đại,... Vì vậy, nếu không có một định hướng đúng đắn và hợp lý để bảo tồn và phát triển văn hóa ở vùng chịu tác động của đô thị hóa trên cơ sở nghiên cứu truyền thống lịch sử, văn hóa của những vùng này sẽ dẫn đến sự mất cân đối trong phát triển và mất đi những giá trị văn hóa tốt đẹp.

Xuất phát từ lý do trên, NCS. Nguyễn Đình Tuấn đã chọn vấn đề *Biến đổi văn hóa trong cộng đồng dân cư vùng đô thị hóa* (Nghiên cứu trường hợp tại phường Định Công và xã Minh Khai, Hà Nội) làm đề tài luận án tiến sĩ của

minh. Ngoài phần mở đầu, kết luận, tài liệu tham khảo, phụ lục, luận án được chia thành 4 chương.

Chương 1 trình bày *tổng quan tài liệu, cơ sở lý thuyết và phương pháp nghiên cứu*. Ngoài hướng tiếp cận nghiên cứu chính là nhân học văn hóa (có thể nhìn nhận và lý giải sâu hơn về những biến đổi văn hóa ở cộng đồng dân cư vùng đô thị hóa), luận án còn sử dụng hướng tiếp cận của xã hội học để mô phỏng và giải thích rõ hơn những vấn đề nghiên cứu. Bên cạnh đó, luận án kết hợp 2 phương pháp: điền dã dân tộc học (quan sát, quan sát tham dự, phỏng vấn, thảo luận nhóm) và khảo sát bảng hỏi để có thể thu thập các thông tin đầy đủ, đa chiều (Mẫu nghiên cứu: 30 phỏng vấn sâu, 6 thảo luận nhóm và 400 bảng hỏi).

Chương 2: *Biến đổi kinh tế-xã hội ở phường Định Công và xã Minh Khai - Các yếu tố tác động đến biến đổi văn hóa*

Quá trình đô thị hóa tại Hà Nội diễn ra nhanh trong khoảng 10 năm trở lại đây đã khiến nhiều vùng ven đô chuyển thành đô thị. Tuy nhiên, có nơi đã chuyển thành phường và có nơi vẫn còn là xã - vùng ven đô, mặc dù đều chịu tác động của quá trình đô thị hóa. Luận án đã chọn đối tượng nghiên cứu là phường Định Công (thuộc quận Hoàng Mai) và xã Minh Khai (thuộc huyện Từ Liêm) để làm rõ hơn những biến đổi và những nhân tố tác động đến đời sống văn hóa của cộng đồng dân cư hai vùng này trong giai đoạn hiện nay.

Yếu tố tác động đầu tiên trong quá trình đô thị hóa ở Định Công và Minh Khai đều là việc thu hồi đất của Nhà nước để chuyển đổi mục đích sử dụng.

Luận án chỉ rõ sự khác biệt giữa Định Công và Minh Khai trong việc chuyển đổi mục đích sử dụng đất, đó là: ở Định Công phần lớn đất nông nghiệp được chuyển sang xây dựng khu đô thị, còn ở Minh Khai lại chuyển sang xây các khu công nghiệp, trường học, bệnh viện... Việc thu hồi và thay đổi mục đích sử dụng đất đã dẫn đến sự thay đổi về cơ cấu tổ chức hành chính, sự chuyển đổi nghề và thay đổi cơ cấu kinh tế ở Định Công và Minh Khai.

Tại hai địa phương nghiên cứu, mặc dù có điểm khác nhau về thời gian chịu tác động của đô thị hóa và quản lý hành chính nhưng trong quá trình biến đổi kinh tế-xã hội vẫn có những điểm tương đồng. Đó là: 1/ cơ sở hạ tầng phát triển; 2/ gia tăng dân số cơ học; 3/ đất sản xuất nông nghiệp dần bị thu hẹp; 4/ cơ cấu kinh tế có xu hướng dịch chuyển từ hoạt động nông nghiệp là chủ yếu sang buôn bán, kinh doanh, dịch vụ; 5/ không gian sống của làng, xã và gia đình thay đổi; 6/ đời sống kinh tế của người dân tốt hơn (nhờ vào việc bán đất ở hoặc nhận được tiền đền bù đất do bị thu hồi; xây dựng nhà cho thuê) thể hiện qua tốc độ xây dựng nhà cửa, mua sắm tiện nghi sinh hoạt; 7/ nảy sinh một số vấn đề xã hội. Những thay đổi này là tiền đề quan trọng dẫn đến những thay đổi trong đời sống văn hóa của người dân ở Định Công và Minh Khai.

Chương 3: *Biến đổi văn hóa ở phường Định Công và xã Minh Khai trong quá trình đô thị hóa*

Quá trình đô thị hóa diễn ra nhanh chóng ở Hà Nội trong những năm gần đây đã có những tác động và làm biến đổi nhiều mặt trong đời sống văn hóa của cộng đồng dân cư vùng đô thị hóa. Những biến đổi tại phường Định Công và xã Minh Khai được thể hiện ở một số khía cạnh sau:

Biến đổi trong quan hệ gia đình, họ hàng và cộng đồng

Cơ cấu gia đình đang có xu hướng biến đổi, gia đình hạt nhân gia tăng, gia đình mở rộng giảm. Những biến đổi trong điều kiện sống, không gian sinh hoạt, nghề nghiệp và thời gian làm việc của các thành viên trong gia đình là những yếu tố ảnh hưởng đến quan hệ “gần gũi” giữa các thành viên trong gia đình ở vùng đô thị hóa hiện nay.

Theo kết quả khảo sát của luận án, đa số những người được hỏi cho rằng các mối *quan hệ trong gia đình* hiện nay có phần “ít gần gũi hơn” so với 10 năm trước. Đánh giá về sự thay đổi trong mối quan hệ gia đình có sự khác nhau giữa nơi chịu sự tác động sớm hơn của quá trình đô thị hóa (Định Công) và nơi mới chịu sự tác động (Minh Khai). Theo đó, Định Công là nơi có sự thay đổi trong mối quan hệ gia đình nhiều hơn so với Minh Khai.

Quan hệ họ hàng ở Định Công và xã Minh Khai được đánh giá là ít biến đổi hơn. Mặc dù, những hoạt động của các dòng họ như họp họ và giỗ tổ vẫn được duy trì, nhưng dưới tác động của quá trình đô thị hóa, vai trò của dòng họ, tính gắn kết giữa các thành viên và sự tương trợ lẫn nhau dường như đang có chiều hướng giảm so với trước đây, thể hiện ở việc các thành viên trong dòng họ ít nhờ cậy, giúp đỡ nhau hơn khi gia đình có công việc quan trọng (cưới xin, tang ma, làm nhà...).

Quan hệ hàng xóm, láng giềng hiện nay ở vùng đô thị hóa cũng đang có xu hướng “kém thân thiện hơn” so với 10 năm trước. Một phần là do người dân bận với công việc hơn, phần khác là kiến trúc xây dựng nhà kín cổng cao tường đang tạo ra khoảng cách trong quan hệ hàng xóm, láng giềng. Bên cạnh đó, sự

phát triển ngày càng mạnh mẽ của các dịch vụ xã hội hiện nay cũng đang làm cho con người sống trong cộng đồng làng xóm ít bị phụ thuộc vào nhau hơn. Điều này đã ít nhiều tác động đến mối quan hệ hàng xóm, láng giềng và tính gắn kết cộng đồng truyền thống của các làng xã ở vùng đô thị hóa hiện nay. Ngoài ra, sự đan xen giữa dân gốc với dân nhập cư cũng có ảnh hưởng không nhỏ đến mối quan hệ hàng xóm, láng giềng vốn đã có từ trước.

Biến đổi một số giá trị trong hôn nhân gia đình; phong tục cưới xin, ma chay; trong tổ chức lễ hội và sử dụng thời gian rỗi vào giải trí

Phong tục cưới xin, tang ma đã có những thay đổi so với truyền thống. Các nghi thức trong đám cưới, nơi tổ chức, tiệc cưới, quà mừng đang có xu hướng “thành thị hóa”. Tuổi kết hôn, bán kính kết hôn và những giá trị trong lựa chọn người bạn đời của người dân nơi đây cũng có những biến đổi (xu hướng kết hôn muộn, bán kính kết hôn được mở rộng). Trong tang ma, các nghi lễ, nơi tổ chức tang lễ và việc tổ chức ăn uống cũng đang có những thay đổi theo xu hướng văn hóa đô thị.

Dưới tác động của quá trình đô thị hóa, nhu cầu giải trí của người dân vùng đô thị hóa đang có những thay đổi. Hình thức giải trí không còn gói gọn trong gia đình thông qua phương tiện truyền thông đại chúng mà đã được mở rộng ra khỏi phạm vi gia đình.

Tại vùng đô thị hóa hiện nay, việc tổ chức các lễ hội truyền thống cũng đang được phục hồi, bởi lễ hội là nơi tạo ra một không gian giao tiếp cho cộng đồng dân cư vốn đang chịu sự ảnh hưởng của văn hóa giao tiếp đô thị. Hơn nữa, lễ hội còn là nơi khơi lại lòng thành kính, tinh thần đoàn kết, tương hỗ, sống hướng

thiện cho người dân mà vốn dĩ trước đó đã tồn tại trong cộng đồng làng xã.

Ngoài ra, luận án còn chỉ ra sự khác biệt trong thích nghi với đời sống văn hóa đô thị giữa các thế hệ ở vùng đô thị hóa. Trong đó, lớp trẻ là người có xu hướng thích nghi nhanh hơn so với những người lớn tuổi. Đây cũng là khía cạnh mà các nhà quản lý cần quan tâm đối với vùng chịu tác động mạnh của quá trình đô thị hóa.

Chương 4: *Kết quả và bàn luận*

Trên cơ sở phân tích những tác động làm thay đổi đời sống văn hóa của người dân ở phường Định Công và xã Minh Khai trong quá trình đô thị hóa, luận án cho rằng sự thay đổi có thể nhận thấy ở các chiều cạnh của đời sống văn hóa, từ những chiều cạnh có thể quan sát được (không gian sống, nhà ở, đình, chùa và hình thức giải trí...) đến những chiều cạnh sâu hơn của đời sống văn hóa (quan hệ ứng xử, phong tục tập quán, chuẩn mực và giá trị...). Bên cạnh những yếu tố tích cực biến đổi trong cơ cấu kinh tế-xã hội, tại vùng đô thị hóa cũng đang nảy sinh một số vấn đề xã hội cần quan tâm. Vì vậy, luận án đưa ra một số khuyến nghị đối với các tổ chức chính quyền và cộng đồng dân cư vùng đô thị hóa, trong đó nhấn mạnh đến những chính sách phù hợp trong phát triển kinh tế-xã hội nhằm xây dựng, củng cố đời sống văn hóa mới trong cộng đồng dân cư vùng đô thị hóa, giúp những vùng này phát triển nhanh, mạnh, vững chắc và giữ được bản sắc, truyền thống văn hóa dân tộc.

Luận án được bảo vệ thành công tại Hội đồng chấm luận án cấp Học viện, họp tại Học viện Khoa học xã hội, Viện Hàn lâm Khoa học xã hội Việt Nam, tháng 10/2013.

TÚ AN